

Hovedpersoner fra Ringkøbing og Skjern 1880-1921

Af Christian Ringskou

Når *opdatering* 2020 går i trykken, har jeg netop afsluttet tre års arbejde og afleveret min ph.d.-afhandling om Ringkøbing og Skjern 1880-1921, og om alt går vel, bliver jeg indstillet til forsvar og godkendelse i løbet af foråret 2021. At skrive en afhandling på universitetet er noget andet end at skrive artikler til *opdatering*. De dedikerede, der agter at læse "Købstaden og den nye by — Ringkøbing og Skjern 1880-1921", kan se frem til udførlige kapitler om teori, metode og eksisterende forskning. De kan gå ombord i søjlediagrammer og kort med analyser af befolkningsforhold og rumlig struktur for samtlige de to byers indbyggere ved folketællingerne 1880, 1901 og 1921. Og de kan se netværksanalyser, hvor tusindvis af relationer i form af blandt andet fadderskaber og fælles sæde i foreningsbestyrelser gøres til genstand for analyser af forskelle og ligheder de to byer imellem. Mens disse linjer skrives, er afhandlingen endnu ikke helt færdig, så når jeg nu lover, at Ringkøbing-Skjern Museum lægger den på vores hjemmeside www.levendehistorie.dk til fri download, er det ikke uden fare for at forære skindet væk, før bjørnen er helt skudt. Men hvis og når det kommer så vidt, vil jeg blive stolt og ydmyg for hvert eneste download og for hver eneste læser. Forskningens krav og standarder sætter rammen denne gang, og det er der for resten meget godt at sige om, men jeg er som altid drevet af ønsket om at forstå og formidle lokale historiske forhold i verdens centrum, Vestjylland, og af at præsentere for og diskutere med alle dem, der deler den interesse.

Selvom jeg sniger en masse personlige oplysninger ind undervejs, skal man hen omkring side 300 i afhandlingen, før

historiens mennesker i kød og blod for alvor overtager scenen. Jeg ved godt, at jeg ikke får alle med på den galej, så i det følgende går vi direkte til de pågældende portrætter, der får lov at stå alene som det, de først og fremmest er: Gode historier fra et Vestjylland mellem gammelt og moderne.

Juristen som den lille bys førende borger

Så forskellige de i øvrigt var, havde Ringkøbing og Skjern et karakteristisk træk til fælles i tiden frem mod 1900: I begge byer var den centrale økonomiske iværksætter jurist, men i begge byer var der tale om en person, der i visse henseender befandt sig på kanten af det lokale elitenetværk.

Den Vest- og Sønderjydske Kreditforenings grundlægger og direktør Efraim Magdalus Møller (1819-1895) – "en af Vestjyllands i sin tid mest kjendte og Fremragende Mænd",¹ der for sit virke som finansmand og jernbaneentreprenør i 1885 blev udnævnt til etatsråd, gjorde karriere ved den lokale administration i både Holstebro, Lemvig og Ringkøbing allerede i enevældens sidste år.² Da han etablerede sig med egen prokuratorvirksomhed i Ringkøbing i 1858, var han tilsyneladende allerede dybt engageret i långivning og kredit.

Møller, der udover omtaler i erindringer og jubilæumsbøger er genstand for ikke mindre end to portrætbøger, var tilsyneladende en særdeles risikovillig finansmand, der udnyttede netværk og personlig prestige til det yderste. Det er en præmis for kilder som dem, der benyttes her, at de sætter den portrætterede person i et gunstigt lys. Så meget mere iøjnefaldende er det, at portrætterne antyder,

at kreditforeningens oprettelse i 1860,³ hvor Møller aktiverede Vestjyllands førende rigsdagsmænd E.A.M. Tang og Ole Kirk samt amtmand Johan Sigismund Schulin, ret beset var en videreførelse af Møllers allerede etablerede lånepraksis med personlig videreformidling af kapital fra Nationalbanken. Denne virksomhed stod efter en finanskrise i 1857 i et problematisk skær, fordi den knyttede

Prokurator og kreditforeningsdirektør Efraim Magdalus Møller.

Efraim Magdalus Møllers bygning ved Østerport, der både husede privatbolig og kreditforening. Kreditforeningens nye bygning til højre blev opført i 1913.

statens midler til det holstenske pengemarkeds mange udløbere i det vestjyske.⁴ På lignende vis ser det ud til, at Møller under krisen, der fulgte krigen i 1864, gik langt for at redde den forretning, der formelt ikke var hans personlige. I sin egenskab af direktør lod han kreditforeningen pantsætte store aktiver til sig selv som privatmand. En ny bestyrelse krævede forholdet realiseret. Møller måtte tage store tab, men kreditforeningen var reddet,⁵ og i de følgende år voksede udlånene meget stærkt. Direktørlønnen var fra starten fastsat procentvis i forhold til foreningens omsætning, og Møller blev velhavende i en grad, der langt oversteg den øvrige lokale elite.⁶

Efraim Magdalus Møller var aktiv i Ringkøbings borgerskab, hvor han regnes for den centrale initiativtager til Ringkjøbing Bank i 1872. Han var bestyrelsesmedlem i Kronprins Frederiks Fond, der uddelte hjælp til enker efter redningsmænd og fiskere på Vestkysten, involveret i tidlige hedeplantager og den første blandt flere borgere i Ringkøbing, der byggede sommerhus i Søndervig. "Der er næppe mange Mænd, maaske slet ingen, der har haft saa stor Betydning for Vestjyllands Udvikling som Direktør Møller," skrev Herning Folkeblad, og det er karakteristisk, at hans aktiviteter, der inkluderede samarbejde med finans- og industrimanden C.F. Tietgen, bragte ham i relationer

med kredse på et andet niveau end den lille købstad. Han var således koncessionshaver på byggeriet af jernbanen fra Skanderborg til Herning. I 1888 realiserede han sine meget betydelige forretninger i Vestjylland, der talte de to herregårde, Herningsholm og Tanderupgaard, og flyttede til et palæ fra 1700-tallet nord for København. Ved hans død stiftede hans fire døtre et familielegat på hele 50.000 kr.⁷

Og så til Skjern, hvor "den paa Egnen kendte, dygtige og afholdte Sagfører"⁸ Ludvig Hector Kjær (1841-1930) kan stå som et tilsvarende eksempel på en sagfører med mindre indflydelse i regional henseende, men af relativ tilsvarende statur i den ganske lille nye by Skjern.

Sagfører og kaptajn Ludvig Hector Kjær med medaljer.

Sagfører Kjærs ejendom i Bredgade centralt mellem de to større bygninger.

Kjær, der kom til Skjern som jurist ved herredsfogedkontoret umiddelbart efter krigen 1864, hvor han opnåede grad af kaptajn, etablerede egen sagførerpraksis i 1870. Han var således en af få modne mænd blandt de ellers meget unge borgere, der etablerede den nye bys første institutioner i 1880-90'erne. Kjær var hovedmanden bag oprettelsen af Skjern Sparekasse i 1875, Skjern Aktietømmerhandel og den lokale filial af Ringkjøbing Bank. Sagfører Kjær indtog gennem sit lange liv en særlig rolle lidt på kanten af den nye bys kultur. Både han selv, der var søn af en stiftsfysikus i Ribe, og hans hustru Johanne Kathrine, der var datter af en ejer af sognets herregård Lundenæs,⁹ var rundede af 1800-tallets vestjyske elite med tråde til ejerne af Skjern Brogaard og til provsteslægten Krarup/Vilstrup i Borris. Allerede i 1875 holdt Kjær festtalen for kongen ved den vestjyske længdebanes åbning, og i 1911 blev han Ridder af Dannebrog.¹⁰ Ved ombygningen af Skjern Kirke i 1915 skænkede Kjær kirken en klokke, men de religiøse vækkelser, hvor den nye bys håndværkere og handlende mødtes, opsøgte han ikke.¹¹

De to jurister havde relativt få kontakter til byernes øvrige førende mænd. For Møllers vedkommende er dette forhold måske mindre markant. I relation til hans afrejse

fra byen i 1888 er hans kontakter ikke så få endda, og den interessante pointe her er snarest, at en mand med kontakter blandt godsejere, rigsdagsmænd og københavnske finansfolk ikke var hævet over samarbejde med den lille købstads mænd. For Kjær er forholdet mere udpræget. Den ældre sagfører var nok engageret i den nye bys økonomiske udvikling, men han var ikke involveret i foreninger og vækkelser. Der var social distance mellem ham og gruppen af yngre håndværkere og handlende, der udgjorde den nye bys dominerende gruppe omkring 1900. Selvom sagfører Kjær ikke agerede i samme liga som kreditforeningsdirektør Møller, var afstanden mellem ham og de øvrige toneangivende borgere i Skjern således større end den tilsvarende for Møller i Ringkøbing. Der var "noget gammeldags fornemt" over kaptajnen og hans hustru, skrev tømrermester Troels Christensens søn P. Ingolf Christensen i et tilbageblik. "Det aristokratiske var fremherskende".¹² Nekrologen i Skjern Dagblad i 1930 slog på de samme strenge: "Skønt Kaptajn Kjær i mange Aar har levet et stille og tilbagetrukket Liv, har der dog lige til det sidste staaet en Nimbus af Autoritet omkring ham".¹³

Førstemænd – doktoren og mølleren

Samtidige forfattere og senere lokalhistorikere fremhæver fysikus (amtslæge) Erik Holst (1828-1907) som "Byens uden sammenligning mest ansete Borger".¹⁴ Det lader sig ikke gøre at fremdrage enkeltpersoner i Ringkøbing omkring forrige århundredeskifte uden at omtale Erik Holst, der med et citat fra Ludvig Mylius-Erichsen var "Byens ikke udnævnte Æresborger, men Æresborger alligevel".¹⁵ I Skjern gør noget lignende sig gældende for mølleer Jens Petersen (1863-1932), der måske knap nok indtager rollen ligeså eksplicit i den nye bys lokalhistorie som Holst i købstadens. Til gengæld dokumenterer arbejdet med ph.d.-afhandlingen, at han var uomgængelig.

Erik Holst var præstesøn fra Mors. Som ung mediciner fik han ansættelse som stadslæge i Korsør, hvor han

Fysikus Erik Holst med ordener.

under en koleraepidemi i 1857 gik imod autoriteter og retningslinjer og indførte isolation af de syge. En doktorafhandling på baggrund af de erfaringer, han høstede, blev belønnet med et ridderkors¹⁶ og stillingen som fysikus for Ringkøbing Amt i 1858.¹⁷ I Ringkøbing giftede han sig i 1867 med købmand Christen Hustedts datter, Ane Cecilie, og han blev dermed svoger til købmand Georg Bertelsen og sagfører Theodor S. Frølund.¹⁸ Doktor Holst blev "overøst med Tillidshverv, Anseelse og Æresbevisninger".¹⁹ Listen tæller mange poster på nationalt og regionalt niveau ved

siden af de lokale og regionale: Landstingskandidat for Højre 1895, formand for industriforeningen, medinitiativtager til Ringkjøbing Bank og næstformand i bankrådet, byrådsmedlem 1861-93, medlem af amtsskolerådet, bestyrelsesmedlem i Kronprins Frederiks Fond, og desuden mand for et både videnskabeligt og oplysende medicinsk forfatterskab.²⁰

Blandt Erik Holsts mange aktiviteter skiller hans engagement i Odd Fellow sig ud som det, der giver anledning til den mest markante historieskrivning om ham: "Der blev så forunderligt højt til loftet og så vidt til væggene i den lille snævre og beskedne logesal (...), når br. Erik Holst stod der og tolkede sine tanker. Det var som løftede loftet sig, og man så skæret af de evige stjerner".²¹ Holst var både initiativtager til og i årtier formand for Ringkjøbings Odd Fellow loge, der oprettedes i 1884, og som gennem de følgende årtier samlede en kreds af byens mest indflydelsesrige borgere. Fra 1886 til sin død havde han ordenens næsthøjeste rang af stor-sire for hele Jylland, og ved deres sølvbryllup i 1893 modtog han og Ane Cecilie en sølvpokal fra de danske provinsloger. Logen i Skive bærer efter ham navnet Loge nr. 42 Erik Holst.²²

Holsts begravelse omtales flere steder, og "det var sikkert det største Ligfølge, man har set i Ringkjøbing".²³ Samtlige byens foreninger mødte med faner, og "der var et Følge saa stort, at det fyldte hele Nygade og en Del af Torvet".²⁴ Byen bekostede musik og udsmykning af kirken, mens Odd Fellow bekostede gravstedet.²⁵

Lokalhistorien byder på et stort antal anekdoter (heriblandt mange gentagelser) ifølge hvilke, Holst var en jævn og usnobbet mand. Det fremhæves, at selvom Holst stod i personligt bekendtskab med Christian 9. (dog nok en tilsnigelse, men til hans bære sendte Frederik 8. "en stor Palmedekoration, prydet med Callaer og røde og hvide, guldsignerede Baand"²⁶), var han aldrig for fin til at drikke en lille sort med den jævne mand,²⁷ og at han som byrådsmedlem virkede utrætteligt for lige adgang til skolen for rig som fattig.²⁸ Disse historier gentages,

suppleres og varieres,²⁹ og der samles op hos Johannes Smith i *Ringkjøbing Aarbog* 1980: "Han kom som ung læge til byen på et tidspunkt, hvor der var tegn til, at en vis form for finhed og standsfølelse kunne føre til snobberi," men Holst "slog en frisk og ligefrem tone an. I en vis forstand forhindrede han, at det blev fint at være fin".³⁰ Anekdoternes antal giver anledning til en overvejelse om større standsforskelle i doktorens centrale virkeår i 1870-90'erne end i tiden efter 1900, hvor hans eftermæle blev cementeret. Hvis det må være tilladt at se forbi den omstændighed, at det udmærket kan have sin rigtighed, at den med kors og bånd dekorerede læge, embedsmand, stor-sire og højrepolitiker virkelig var en vennesæl og omgængelig mand, tegner portrætterne af Erik Holst et perspektiv i forhold til afhandlingens undersøgelser. Holsts yngre samtidige og den næste generation af borgere i byen grupperede sig anderledes end den ældre elite. Håndsværksmestrene gjorde nu købmændene og embedsmændene selskab, og en større del af de toneangivende borgere var nu indvandrere i købstaden. På den politiske front afløste Venstre på overraskende smidig vis Højre (eller Det Konservative

Fysikus Erik Holsts villa i Nygades forlængelse i forgrunden. I baggrunden "Erikshus", der har navn efter ham.

Folkeparti) som den samlende organisation. Hvis disse forandringer repræsenterer en kontrast mellem det sene 1800-tal og det tidlige 1900-tals eliter, måtte de unge enten fremhæve visse træk ved gamle doktor Holst, eller de måtte opgive at omtale ham som en førstemand blandt dem. Det ser ud til, at de valgte det første.

I Jens Petersen havde også Skjern en ubetinget førstemand. Modsat mange af de øvrige borgere i den nye bys håndværker- og handelsmiljø var Petersen om ikke indfødt i den nye by så dog fra sognet og andengenerationsbybo. Jens var søn af Peder Chr. Pedersen, der afhændede Albæk Mølle sydøst for den nye by i 1882, da tværbanen fra Herning gjorde Skjern til jernbaneknudepunkt. Vandmøllen, der altid nævnes som en værdifuld ressource i de topografiske oversigtsværker, kunne Peder Chr. Pedersen ikke tage med, så den gik til en svigersøn. Anderledes med den vindmølle, der var blevet Pedersens vigtigste aktiv. Den blev flyttet til Skjern, hvor den med en central placering foran banegården blev den nye bys centrum. Mølleren var frem til sin død i 1900 med i stort

Skjerns førende familier samlet til Jens og Molly Petersens bryllup i 1905.

og småt i byens første udvikling,³¹ og han var en meget flittigt benyttet fadder. Hans søn Jens var flyttet med til den nye by, og de to er et eksempel på forskellen på første og anden generation i den nye by. Senior forblev knyttet til landbrugets produktion og kultur, mens junior levede med i det nye bymæssige. Da Jens Petersen i 1894 overtog møllen, indledte han et virke, der i de følgende årtier skulle gøre ham til Skjerns matador, som man hverken i økonomisk eller åndelig henseende let kom uden om. I 1894 fik møllen dampkraft og i 1913 også en gasmotor.³² Hvis Jens Petersens økonomi havde været enstrenget, havde vindmøllens tid dermed været ude. Men sådan gik det ikke. Han var medejer af Skjern Elværk, så da Første Verdenskrig betød mangel på olie, kunne han slå to fluer med ét smæk. Som mølleeejer kunne han afhænde den urentable gamle vindmølle med en placering blandt nye høje huse, der nu var blevet uheldig. Som investor i elværket³³ kunne han være med til at købe møllen og flytte den til en vindomsust plads udenfor byen (hvor den står endnu – men nu er der ikke længere åbent land) og dermed holde forretningen i gang. Rationalet her ligner det, der lå bag flytningen af Skjern Mejeri fra den gamle plads udenfor byen til Mølleortet i 1927.³⁴ Petersen havde en grund på møllens gamle plads, og sammen med en gruppe af de øvrige borgere (mænd der også mødtes i Indre Mission) kunne han tilbyde den til en favorabel pris. Byggeriet kunne finansieres i Skjern Bank, hvor Petersen var direktør. Denne fremstilling er måske rigeligt fokuseret på det indspiste og på Jens Petersens mulige personlige interessevaretagelse, men den er inspireret af en søn af en af aktørerne, Knud Thorkild Nielsen, hvis far, skræddermester H.K. Nielsen, indtil 1914 lejede lokalerne under mølleeejerens private lejlighed, hvor Skjern Bank derefter fik kontor. "Det nye mejeri er blevet bygget på Torvet," huskede Nielsen i en erindringsartikel. "Det er møllerens idé – han har jo møllen, og nu får han så alle landmændene til kunder, når de nu skal hente afregningen fra mejeriet alligevel. (...) Mølleren har meget at skulle have sagt".³⁵ Jens Petersen

var Skjerns absolutte topscorer for både familieforbindinger og fadderskaber, og hans forbindelser til den nye bys øvrige borgere fordelte sig meget bredt. Jens Petersen var desuden garant i Skjern Sparekasse og medlem af byråd og skolekommission. Udenfor den nye bys rammer var han

bestyrelsesmedlem i det "landskendte Kornfirma Eriksen & Christensen, Esbjerg".³⁶

Både Jens og hustruen Molly indtog tidligt centrale pladser i Indre Mission. Fra 1890 var han formand i K.F.U.M., hvor han ifølge et skudsmål i foreningens jubilæumsbog

”med aaben Haand og kærligt Sind-, med et forbausende Kendskab til Guds Ord og med en barnlig Tro paa Ordets Sandhedsmagt; og dertil øvet i Bønnens Skole havde (...) alles Tillid”.³⁷ Trods endnu ikke fyldt 30 år fik han sæde i Indre Missions Samfundsråd der etableredes i 1892. Da Skjern Kirke blev udvidet i 1915, skænkede møllejeeren de store lysekroner. Han havde været dybt involveret i projektet og deltaget i flere deputationer, der rejste til København i 1907-08. Han var medinitiativtager, da den missionske kreds i 1916 omdannede byens kro til missionshotel og virkede i mange år som kasserer.³⁸ Også i det indremissionske virke havde Jens Petersen hverv, der rakte ud over det lokale: Bestyrelsesposter i Haslev Gymnasium og Aarhus Kvindeseminarium, Skovtoftehjemmene og kirkefondet i København.³⁹ Ligesom fysikus Holsts i Ringkøbing er møller Petersens begravelse legendarisk i Skjern. Kisten blev ikke sænket ned i graven på almindelig vis. Hullet var gravet så stort, at kisten kunne bæres ned.⁴⁰ Ved den efterfølgende sammenkomst talte ikke mindre end fire præster og en biskop.⁴¹

En sammenligning af de to førstemænd giver perspektiv for både forskelle og ligheder mellem de to byer. Det er en interessant lighed mellem købstaden og den nye by, at de førende kredse hver for sig så tydeligt fremtræder med én central person, hvis indflydelse og autoritet tilsyneladende var et niveau over de øvrige. Men lige under denne parallelitet er der også forskelle.

Holst var en generation ældre end Petersen. Afhandlingens undersøgelser peger på, at Ringkøbings elite i den sene del af undersøgelsesperioden var mere fragmenteret end i den tidlige, og måske var det dermed også vanskeligt eller umuligt at vinde position som førstemand. Anderledes i Skjern, hvor den nye bys elite trods modsætninger i det religiøse liv fremtræder ganske tæt vævet med et defineret centrum i den indremissionske kreds.

Desuden var fysikus Holst og møller Petersen af forskellig social baggrund. Lægen i Ringkøbing hentede som udgangspunkt sin personlige autoritet i studium og

doktorafhandling ved universitetet i København, i sine ordener og i sin stilling som statslig embedsmand. Møllerens prestige derimod var lokal. Som søn fra Albæk Mølle repræsenterede han en direkte kontinuitet fra det gamle landsogns elite til den nye bys. Han (og hans far før ham) havde formodentlig en fundamentalt anderledes kontakt til gårdmændene rundt om den nye by end de øvrige borgere, der kom langvejs fra, og ofte fra små gårde eller husmandssteder. Her er tale om et eksempel på købstadens traditionsbundne bykultur på den ene side, og den nye bys kulturelle profil som fusion mellem land og by på den anden.

Det mest bemærkelsesværdige punkt for sammenligning af de to mænd er deres engagement i den immaterielle side af byernes liv. Som ledere i Odd Fellow og Indre Mission var deres generelle autoritet vævet tæt sammen med deres åndelige virke. Men Odd Fellow og Indre Mission er udtryk for meget forskellige ideologier, og det er karakteristisk, at hvor den ene af disse bevægelser spillede en central rolle i relationerne blandt den førende kreds, måtte den anden optræde perifært. Indre Mission var til stede i Ringkøbing, men ikke med samme vægt som i Skjern. Skjernboere, som søgte Odd Fellow, måtte til gengæld rejse til logeaftener i Ringkøbing.

Kæmneren – en ærespost i den lille by

Ifølge *Salmonsens Konversationsleksikon* er ”Kæmner” benævnelsen for en ”Tjenestemand, hvem Bestyrelsen af Købstadskommunernes Kasse- og Regnskabsvæsen er overdraget. (...) En lønnet, af Byrådet beskikket Tjenestemand, der i Reglen fungerer for Livtid”. Ved arbejde med Ringkøbing og Skjerns ledende kredse står det klart, at udnævnelse som kæmner var udtryk for den øvrige lokale elites anerkendelse og respekt. I perioden 1880-1921 havde Ringkøbing tre kæmnere, Skjern havde én, den første i Ringkøbing var købmand og bankdirektør Peder Dalgaard (1822-1911).

Peder Dalgaard (der var bror til garver E.C. Dalgaard i Skjern, hvis datter var gift med møllejeer Jens Petersen) var

Købmand, bankdirektør og kæmner Peder Dalgaard.

født i Ulfborg nord for Ringkøbing i 1822. Allerede i 1847 etablerede han sig som købmand i Ringkøbing. "P. Dalgaard var en Mand, alle saa op til," læser man i erindringslitteraturen, "en statelig, repræsentativ, evnerig og godhjertet Mand. I Raad og Daad var han med i mange Foretagender; selv under store Forhold ville han være blevet en fremragende Mand".⁴² Et udsagn, der for en gangs skyld i samme genre balanceres af et ironisk perspektiv: "P. Dalgaard var med til alt, hvad der foregik i Byen. 'Ikke fordi han er uundværlig, men fordi han er uundgåelig' erklærede Sagfører Justesen om ham. Han styrede Banken solid og patriarkalsk, og ellers holdt han store Middagsgilder eller var ude

til saadanne, hvor han var selvskreven til at skjære for".⁴³ Dalgaard involverede sig meget stærkt i byens offentlige liv: Revisor i Den Vest- og Sønderjydske Kreditforening og Ringkøbing Sparekasse, byrådsmedlem 1847-72, medlem af ligningskommissionen, kirkevæрге, branddirektør, forligsmægler og Ringkøbingkøbmændenes repræsentant ved stiftelsen af Den Jydske Handelsstands Centralforening i 1883.⁴⁴ Som medinitiativtager ved Ringkøbing Banks oprettelse i 1872 og gennem mange år dens direktør illustrerer han den nære relation mellem handel og pengevæsen i købstaden. Hans aktive år strækker sig ind i hans høje alderdom, og endnu i 1910 beskrives han i en jubilæumsbog for Den Vest- og Sønderjydske Kreditforening som ved sin manddoms kraft. Blot havde han nu udviklet en lidt uheldig uvilje mod alle under 70 år, som han betragtede som rene børn.⁴⁵

Den næste til at bestride kæmnerembedet i Ringkøbing og den første for hvem, det var en om ikke fuldtids- så hovedbeskæftigelse, var Carl Holbek (1840-1909). Også han stod i mange relationer til det øvrige borgerskab, dels i kraft af sit virke som industriel iværksætter i 1880'erne, dels ved en række poster i foreningsliv og politik.

Tidligt foto af Peder Dalgaards statelige ejendom i Algade, hvor også Ringkøbing Bank i mange år havde adresse.

Holbek havde været handelslærling i Holstebro, kommis i Struer, købmand i Tarm og senere købmand og gæstgiver i Hjerm, da han i 1873 blev kompagnon i sin bror Simon Holbeks jernstøberi i fødebyen. Jernstøberiet etableredes under Carl Holbeks ledelse (eneejer fra 1884) som en af den lille bys mest ambitiøse industrivirksomheder.⁴⁶ Det omtales imidlertid flere steder, at jernstøberiet i Vestergade aldrig blev en sund forretning, og at Holbek til stadighed måtte søge supplerende indtægter.⁴⁷ I 1897 opgav han og overtog i stedet stillingen som kæmner. Der var tale om et ganske beskedent embede, hvor Holbek ene mand førte

Jernstøber, senere kæmner Carl Holbek.

Medarbejderstaben på Holbeks
Jernstøberi i Vestergade ca. 1887,
brødrene Holbek med bowlerhatte.

byens regnskab i et ganske lille kontor.⁴⁸ Carl Holbek varetog en række tillidshverv: Bestyrelsesmedlem i håndværkerforeningen, bestyrelsesmedlem i Industriforeningen, byrådsmedlem 1882-94, medlem af ligningskommissionen og formand for en skytte- og gymnastikforening.⁴⁹ Han havde desuden købmandsbevilling og var portugisisk og hollandsk vicekonsul.⁵⁰ Vigtigst for den tillid, der kom til udtryk ved kærnerembedet, var måske hans engagement i Odd Fellow logen. Her var Holbek med fra starten i 1884 sammen med en snæver kreds af den lille bys absolutte spidser. Som logens første mødelokale benyttedes en sal i Den Gamle Borgmestergaard på Torvet, bygningen tilhørte Holbek.⁵¹

Kort før Holbeks død blev kærnerembedet overtaget af H.H. Vittenkamp Rich (1858-1941), der varetog det indtil 1926.

Rich nærmest samlede på tillidsposter i politik og forningsliv i 1900-tallets første årtier: Ved siden af formand-

Malermester, senere kærner, H.H. Vittenkamp Rich.

Vester Strandgade med malermester Richs ejendom centralt i motivet.

skab i håndværkerforeningen påtog han sig hverv i borgerforening og i industriforening. Han var formand for Teknisk Skole, medlem af byrådet og af ligningskommissionen, og han var med i ledelsen for både Ringkjøbing Landbobank og Ringkjøbing Sparekasse. Desuden var han en trofast stiler for Venstres liste ved byrådsvalgene gennem årtier.⁵² Rich blev hædret med ridderkors i 1924, fik overrakt et sølvbæger fra kommunen i 1926 og et guldur af byens håndværkere i 1928. Ved sin 80-års fødselsdag var han ligefrem genstand for en borgerfest,⁵³ og ved hans død var der krans fra en lang række foreninger og institutioner. Ved graven blev der udtrykt tak fra kreditforeningen og Odd Fellow logen. "Kærner Rich", skrev en avis, "hørte til den gamle Stab af Haandværkere, der paa saa mange Omraader har været med til at sætte Præg paa Ringkøbing".⁵⁴ Dette var perspektivet i 1941 ved udgangen af en periode, hvor håndværksmestrene ifølge afhandlingens undersøgelser havde etableret sig som en vigtig gruppe i den gamle købstads førende kredse.

Denne treleddede kongerække for kærner i Ringkøbing afspejler en af afhandlingens centrale pointer. Peder Dalgaard er repræsentant for en tidlig fase, hvor

status som købmand eller embedsmand var den dominerende adgangsbillet til elitenetværkets centrum. Dalgaard startede som købmand men overgik til en karriere i det lokale finansvæsen. Han blev således ansat som direktør for Ringkjøbing Bank, da denne oprettedes i 1872 af en række meget fremtrædende lokale og regionale mænd med både penge og prestige, heriblandt fysikus Holst og etatsråd Møller, der i øvrigt var Dalgaards nabo.⁵⁵ Den næste kæmner, Carl Holbek, repræsenterer et begyndende opbrud i den lokale elites struktur og erhvervssammensætning og kan her stå som en overgangsfigur. På den ene side fandt han adgang gennem sin uddannelse og tidlige karriere ved handelen i Holstebro og en række nye vestjyske byer. På den anden side var han søn af en skræddermester, og hans status som håbefuldt fabrikant bragte ham ikke i modsætning til håndværkerstanden. Tværtimod var han der en central skikkelse med bestyrelsespost og virke som sangskriver og poet ved festlige lejligheder i håndværkerforeningen.⁵⁶ Med H.H. Vittenkamp Rich var forandringen fuldført, idet kærnerhvervet med ham blev overdraget en person uden rod i Ringkøbings gamle elite og en person med baggrund helt udenfor handel, jura eller pengevæsen. Rich var den centrale skikkelse i en ny gruppe af håndværksmestre, der fra årene omkring 1900 ikke blot stod i talrige relationer til hinanden, men som også samarbejdede med den gamle elite i foreninger, virksomheder og politik.

Så vidt Ringkøbing. I Skjern havde man længe sognekommunemæssig økonomi og således ikke brug for en kæmner. Det ændrede sig i 1918, hvor der indrettedes kommunekontor.⁵⁷ Købmand Chr. Gade Hansen (1854-1946) afhændede sin handel og blev ansat som kæmner. Gade Hansen var en veteran i byen. Han etablerede sig allerede i 1885 og bestred gennem de følgende årtier hverv i handelsforening, sparekasse og elværk, var medlem af sognerådet 1897-1903 og 1913-17 og var både brandfoged, chef for det kommunale brandkorps og formand for bygningskommissionen og for sygekassen.⁵⁸

Købmand, senere kæmner, Chr. Gade Hansen.

Efter valget i 1917 var sognerådet domineret af en liste, der samlede byens tre vækkelsesretninger. At rådet ansatte Gade Hansen, der stod udenfor vækkelserne, må således stå som et eksempel på en anden af afhandlingens vigtige konklusioner. De religiøse grupperinger var vigtige i Skjern, og de var meget vigtigere i den nye by end i Ringkøbing, men de var ikke uoverskridelige barrierer: Fælles front i det åndelige var måske en fordel men ikke en nødvendig forudsætning for samarbejde, tillid og relation. Af Skjern Dagblads omtale af hans jordefærd fremgår det, at Gade Hansen ved sin død i 1946 var knyttet til byens grundtvigske kreds. Dette forhindrede imidlertid ikke to af byens indremissionske veteraner, Jens Strandbygaard og M. Joh. Knudsen i at tale ved den efterfølgende mindesammenkomst.⁵⁹ Et godt skudsmål som stabil borger gennem mange år kunne være lige så vigtigt som tilknytning til det ene, det andet eller som i dette tilfælde endda slet intet missionshus.

Bredgade i Skjern. Chr. Gade Hansen drev handel i det beskedne hus mellem de to større. Læg mærke til den nye bys åbne miljø med landevejen som hovedgade uden brolægning.

Tre generationer af fabrikker i Ringkøbing

Den følgende eksempelrykke har lighed med den ovenstående. Den følger tre generationer, og den illustrerer en udvikling, der går fra aktivitet knyttet til den gamle købstads traditionelle handelselite mod en mere åben situation, hvor håndværket var vejen til etablering af industri, og hvor den succesfulde iværksætter træder frem i parallelitet til karakteristiske træk blandt den nye bys borgere.

Ringkøbings beskedne industrihistorie starter med tobak. Allerede i det sene 1700-tal sluttede byens købmænd sig sammen om forarbejdning af snustobak, og gennem 1800-tallet var der produktion på snart den ene og

snart den anden købmandsgård. Mølgaards Tobaksfabrik på hjørnet af Algade og Mellemgade (se fotoartikel om Mellemgade side 93) var den sidste og den største. Den blev grundlagt af den i vores lokale historie navnkundige købmand Jens Harpøth i 1830. Fabrik og købmandshandel ejedes senere af Laurids Lange. Dennes enke Claudiane (1832-1903) giftede sig med J.B. Mølgaard (1838-1898), der var født i Holstebro men havde lært handelen i Ringkøbing. Mølgaard introducerede røgtobak og cigarer blandt fabrikkens varer. Claudiane blev enke igen i 1898 og var derefter ejer af fabrikken, da den kulminerede med ca. 85 medarbejdere.⁶⁰ Ved Claudiane Mølgaards død i 1903

T.v. ses købmand og tobaksfabrikant J.B. Mølgaard – ganske karakteristisk for den totale maskuline dominans i en undersøgelse som denne har det ikke været muligt at finde et foto af Claudiane Mølgaard. Nederst ses medarbejdere på Mølgaards Tobaksfabrik, Karl Mølgaard næstyderst til højre.

overtog sønnerne I.P. og Karl Mølgaard fabrikken, der imidlertid i de følgende år ret hastigt sygnede hen.⁶¹

J.B. Mølgaard drev gødningshandel i kompagniskab med en række andre købmænd og var involveret i ledelsen af Ringkøbing Bank. Desuden var han byrådsmedlem, medlem af ligningsråd og skolekommission, formand for byens handelsforening, bestyrelsesmedlem i industriforening, borgerforening, den selskabelige forening Løverdagsklubben og medstifter af Odd Fellow logen.⁶²

Blandt sønnerne af 1880-90'ernes købmænd indtager Ole Glistrup (1874-1956) i Agentens Gård på Torvet den centrale rolle. Ole overtog sin far Bertel Glistrups manufakturhandel i 1906. I de unge år forsøgte han at supplere familiens gamle handelsvirksomhed med industriel produktion. Efter rejser i Tyskland og England etablerede han karteri, spinderi og farveri med dampkraft i gårdens baghuse. Virksomheden blev imidlertid kortvarig. I 1908 brændte fabrikken; og det er usikkert, om den anseelige

forsikringssum blev anbragt i fornyet produktion. I 1914 blev dampmaskinen solgt.⁶³

Ole Glistrup var sin generations mest flittige til at påtage sig hverv i regionale og lokale organisationer, og måske havde hans engagement i alle disse sammenhænge hans interesse i højere grad end manufakturhandelen på Torvet.⁶⁴ Listen over de ifølge en nekrolog "utallige tillidshverv"⁶⁵ inkluderer: Tysk konsul (som hans far før ham), strandingskommissionær, bestyrelsesmedlem i Ringkøbing Handelsforening i 42 år, de 30 som formand, bestyrelsesmedlem i industriforening, grundejerforening, Ringkøbing Museum, Concordia, Løverdagsklubben, Kronprins Frederiks Fond, Ringkøbing-Ørnhøj-Holstebro Jernbane, Den Jydske Handelshøjskole, Ringkøbing Landbobank, revisor for Ringkøbing Sparekasse, og for Købstadsforeningen, byrådsmedlem for Venstre, medlem af havneudvalget, amtsrevisor og medlem af provinshandelskammeret.⁶⁶

Uldspinder og manufakturhandler Ole Glistrup.

Agentens Gård på Torvet med Ole Glistrups Fabrikkers udsalg i det midterste vindue og dampmaskinens skorsten i baggården.

Var Ole Glistrups etablering som fabrikant kortvarig og måske halvhjertet, var den kun få år yngre Niels Poulsens (1878-1966) til gengæld fuldtonet. Poulsens barndom og ungdom var spændt ud mellem købstaden og de nye små byer nord for Ringkøbing. Han var født på landet i Tim Sogn, men blev udlært hos muremester Martin Jørgensen Kjeldsen i Ringkøbing i 1897. Han etablerede sig i første omgang som muremester i Tim i 1904 men flyttede tilbage til Ringkøbing, hvor han blev direktør for, senere ejer af, Rindum Kalksandstensfabrik, der i 1917 omtales som "en ret betydelig Virksomhed, der arbejder med en Kapital paa 100.000 Kr."⁶⁷ Skråt overfor fabrikken opførte Poulsen i 1910 en villa til sig selv i kalksandsten. Så kunne alle se, at det alternative materiale var lige så godt som tegl. Fabrikken brændte i 1919, men på dens plads etablerede Poulsen Ringkøbing Cementstøberi.⁶⁸

*Muremester,
kalksandstens-
fabrikant og
cementstøber
Niels Poulsen.*

*Niels Poulsens villa
"Toga" i Ringkøbings
yderste udkant.
Foto: Ringkøbing
Bevaringsforening.*

Poulsen supplerede sit virke som industriel iværksætter med en bred vifte af øvrige indtægtskilder, der talte salg af benzin, etablering af egnens første busrute, vognmandsvirksomhed, sommerhusudlejning, udlejning af tærskværk, arbejde som kørerlærer, stenfiskeri, rørvævsfabrikation, produktion af lyngmel til kreaturfoder og produktion af tørv. Desuden havde han i forskellige perioder bier, kaniner, høns, gæs og frugttræer.⁶⁹ Poulsen havde langt færre relationer til de øvrige centrale aktører end ægteparret Mølgaard og Ole Glistrup, og nok så interessant: Han er ikke identificeret i en eneste familie- eller fadder/forloverrelation til Ringkøbings øvrige elitenetværk. Kun hans engagement i politik og håndværkerforening giver en vis kontaktflade: I 1920'erne var han medlem af håndværkerforeningens bestyrelse, formand for Teknisk Skole og medlem af byrådet, og han var med til at stifte en forening for cement- og betonvarefabrikanter.⁷⁰

De tre fabrikanter i dette afsnit er udvalgt med henblik på illustration af en pointe, og andre, fx orgelfabrikant I.P. Andresen og to generationer maltsaftfabrikanter Bech Nielsen, er valgt fra. Alligevel er det bemærkelsesværdigt, i hvor høj grad materialet byder sig til for et blik på udvikling

og forandring. I 1880'erne hang etablering af småindustri i købstaden nøje sammen med netværket omkring de gamle købmandsgårde i Algade. I 1920'erne var det anderledes. Den industrielle iværksætter var nu tilflytter, han var håndværker, og han slog sig ned i byens udkant.

Familien Mølgaard optræder helt centralt i afhandlingens afsøgning af familierelationer, og både de selv og deres virksomhed var rundede af byens købmandselite. Ole Glistrup repræsenterer en mellemposition. I sine unge år, mens hans far stadig ejede Agentens Gård, og mens han endnu måtte vente på at overtage den prestigefulde, der fulgte med byens fineste manufakturhandel, var han orienteret mod industriel etablering. Men Glistrup valgte en defensiv strategi med etablering af uldspinderi i tilknytning til den gamle gård på Torvet. Denne model var ikke langtidsholdbar. Men hvori skulle Ole Glistrups incitament til det risikable liv som fabrikant i det lange løb også bestå? I kraft af familie, adresse og arvet virksomhed havde han allerede adgang til den økonomiske og sociale status, mænd som Niels Poulsen måtte vinde gennem kreativitet og risiko. Der går mange indvandrere til købstaden eller den nye by på én Niels Poulsen. Yngre sønner uden jord strømmede fra land til by. Mange etablerede sig i handel, håndværk eller industri, og de fleste måtte kæmpe sig igennem uden nogensinde at nå langt. Men der var også nogle, der klarede sig godt. Niels Poulsens karriere som fabrikant og altnuliværksætter gør ham til et billede på en ny type købstadsborger med villa i byens nye udkant temmelig langt fra de gamle prestigeadresser i centrum. I den forbindelse er det værd at understrege, at Niels Poulsen ikke stod i opposition til Ole Glistrup og den øvrige gamle elite. De to mænd blev begge valgt til byrådet på Venstres liste i 1917.⁷¹

Præsten som bannerfører

"Hvad vil Moe der?" lød spørgsmålet ifølge Otto Moes⁷² (1846-1931) egen gengivelse fra ingen ringere end Indre Missions leder Vilhelm Beck, da Moe i 1885 lod sig forflytte

fra en stilling i Ærøskøbing til det håbløse Skjern, et af de få områder, hvor Indre Mission havde tabt kampen om sjælene til Luthersk Mission. "Men Gud forstod det"⁷³ og det skulle vise sig, at den hastigt voksende nye by var modtagelig for hans energiske og konfrontatoriske forkyndelse. Med Moe som initiativtager opførtes missionshus i 1888, og en ynglingeforening, senere benævnt K.F.U.M., oprettedes samme år. Søndag efter søndag fyldtes kirken, hvis man skal tro samtidige og senere beretninger. Det unge Skjern var en åben bane for en præst, der var villig til at sætte skel og standarder. En gennemgang af Otto Moes skudsmål i Skjerns lokale historieskrivning tegner kontrast til det billede af samarbejde, der ellers er afhandlingens overordnede indtryk fra Skjern. De følgende citater er hentet i bøger, der er partsindlæg fra indremissionsk side. Alligevel er de ikke fri for et vist fokus på Moes uforsonlige stil: L.

Sognepræst Otto Moe.

Petersen, der udgav *To Hundrede Aars Trosliv – af Skjern Sogns Historie* på Indre Missions forlag Lohse, medgiver, at "stærke Udtryk brugte Moe jo, og baade Aviser og Bøger, Venstremænd og Socialdemokrater, Grundtvigianere og Bornholmere [Luthersk Mission] fik det glatte Lag".⁷⁴ Mens den lokale afdeling af K.F.U.M. i en jubilæumsbog skrev: "Selv de bitreste Modstandere vil nu, de mange Aar efter, næppe nægte Rigtigheden af Pastor Moes Valgsprog 'Jeg troede, derfor taledede jeg'".⁷⁵ Moes egne ord citeres flere steder, og det fremgår, at han ikke lagde fingrene imellem. Om den store vækkelse i Skjern i 1897 skrev han til eksempel: "Flere Bornholmere forlod Sekten og sluttede sig til Kirken, ja selv Grundtvigianere vendte sig fra deres Afguder og omvendte sig til den levende Gud".⁷⁶

Moes kontakter i Skjerns borgerskab udgøres først og fremmest af en række fadderskaber, og de koncentrerer sig meget tydeligt om få enkeltpersoner. Den mest markante blandt disse er garver E.C. Dalgaard, og dennes voksne døtre, der gennem ægteskaber og mange fadderskaber blev centrale aktører i den tidlige gruppedannelse

omkring Indre Mission. Den ene blev således gift med mølle-ejer Jens Petersen, der også har flere kontakter til Moe. Blandt Moes identificerede kontakter er kun to personer, der ikke identificerede sig med Indre Mission. Dermed var hans stilling imidlertid anderledes end hans meningsfællers. De andre i Indre Mission måtte navigere i såvel det religiøse fællesskab som i mange andre sociale og økonomiske sammenhænge, der gav anledning til samarbejde og sikkert også forståelse og respekt.

I Ringkøbing var situationen anderledes. Byens tre sognepræster i perioden 1880-1921 spillede ikke store roller i den lokale elites samarbejde og forbindelser, dog skiller præsten i byens grundtvigske valgmenighed, senere frimenighed Nicolai Clausen-Bagge (1858-1948) sig ud i denne sammenhæng. Clausen-Bagge kan siges sent i undersøgelsens periode at spille en rolle for en religiøs minoritetsgruppe, der ligner den, Moe udfyldte for en majoritet i Skjern. Ligheden er imidlertid kun overfladisk, ikke kun ved det oplagte, at Moe var indremissionsk, Clausen-Bagge grundtvigianer, men også ved de to præsters meget

*Skjern Præstegård i landlig idyl
men kun et stenkast fra den nye by.*

forskellige indstilling til deres byers liv og kultur. Mens Moe var indstillet på fundamentale opgør, var Clausen-Bagge forsigtig i sin fremgangsmåde. I Ringkøbing-Skjern Museums samlinger findes et notat ifølge hvilket, han gjorde sig umage med at bevare et personligt venskab med byens sognepræst P.C. Fledelius,⁷⁷ og i folketællingen 1921 har han personligt og udførligt udfyldt rubrikken for trossamfund, hvor man som regel blot læser "Lutheraner", med det kompromissøgende: "Ringkøbing Frimenighed. Dog ikke udmeldt af Folkekirken".

Håndværksmestre med kulturel prestige

I 1880'erne indtog håndværksmestrene meget forskellige pladser i købstadens og den nye bys eliter. Ringkøbings førende kredse talte handlende, embedsmænd og sagførere, mens Skjern tidligt talte mange håndværksmestre blandt de toneangivende mænd. Denne forskel udlignedes frem mod 1920, således at også Ringkøbings håndværkere vandt i prestige og økonomi. I det følgende fremdrages to jævnaldrende håndværkere, der både illustrerer den nye parallelitet – begge blev en slags repræsentanter for og varetagere af deres byers identitet – men også de store kulturelle forskelle.

Matthias Klokke (1856-1841), der drev bageri og i forskellige perioder også cykel-, manufaktur- og tobakshandel, var rundet af en etableret håndværkerfamilie i Ringkøbing.⁷⁸ Klokke var aktiv på en række fronter: Cyklist og fodboldspiller i sine unge til midaldrende år, bestyrelsesmedlem i håndværkerforening, grundejerforening og borgerforening og medlem af håndværksmestrenes uformelle gruppe *Den faste Stok*, der drog på udflugter med bødker Knud Lyhnes båd Tordenskjold ad Vonåen til Sommerlyst.⁷⁹ Videre deltog han flittigt i det politiske liv med engagement i Venstres liste. Sin store indsats ydede Klokke imidlertid på Ringkøbing Museum, der i 1908 blev startet efter initiativ fra en række daværende og tidligere Ringkøbingborgere og honoratiores fra det

Bagermester og museumsforstander Matthias Klokke.

øvrige Vestjylland. Blandt disse var der flere, der i højere grad lagde navn, prestige og økonomi end arbejdskraft til projektet. Anderledes med Klokke. Han var fra starten den myreflittige daglige leder af museet, og han blev i øvrigt hædret med et medlemskab af Det Kongelige Nordiske Oldskriftselskab.⁸⁰

Med baggrund i sin rolle som ansvarlig for museet blev Klokke efterhånden en repræsentant for og personificering af byen. Han varetog rollen indadtil: *Ringkøbing Aarbog* bragte et længere interview, hvor han udlagde byens historie i både begivenheder, udvikling, stemning og kultur.⁸¹ Men nok så interessant varetog han den også, når byen skulle beskrives og portrætteres for en større offentlighed. I bogen *Klitfolk* tog Tage Heft den læsende offentlighed med på tur langs Vestkysten. I Ringkøbing er det Matthias Klokke, der får ordet, ikke kun i sin egenskab af museumsforstander, men også fordi Teft "straks jeg saa

Matthias Klokke i sin butik i Algade i de år, han handlede med tobak.

Kasketten, var (...) klar over, at det var en af de rigtige gode gamle Borgere. Det var det ogsaa: Matthias Klokke, velmeriteret Bagermester udi den Stad Ringkøbing, Skaber af Byens statelige Musæum, dekoreret med Ridderordenen af Dannebrog ved samme Lejlighed af I.C. Christensen højstegenhændigt.⁸² Matthias Klokke har her lejlighed til igen at fortælle byens historie med både museets samling og sin egen erindringer som omdrejningspunkter. Museumsforstanderens jordefærd i 1941 var en tydelig markering af hans rolle i byen. Kisten blev ikke båret ud fra hjemmet, men fra museet, hvor Klokke havde hvilet en sidste nat før begravelsen.⁸³

Et tilsvarende forløb i Skjern, hvor en håndværkermester gradvist overgik fra sit fag til et mere åndeligt betonet virke gør sig gældende for tømrermester Troels Christensen (1858-1936), der kom til den nye by i 1885 og tog næringsbevis i 1888. Christensen var søn af en gårdmand og snedker på hedeegnene ved Herning og således som så mange andre i Skjern førstegenerationsbybo. Han byggede hus i Nygade, hvor han drev tømrerværksted med både svend og lærling. I årene omkring 1900 varetog han desuden formandsskabet for byens håndværkerforening i to omgange.⁸⁴

Som andre unge borgere blev Troels Christensen vakt af Otto Moes forkyndelse; og han indtog fra starten en central plads i Skjerns indremissionske kreds. Efter opførelsen af missionshuset i 1888 nedsatte Indre Mission et lokalt samfundsråd, hvor Troels Christensen fik livslangt sæde sammen med blandt andre mølle ejer Jens Petersen. Sent i sit liv blev han, efter i perioder at have stået i spidsen for søndagsskole, FDF og KFUM, rådets leder. I 1910 blev han antaget af et udvalg for børnegudstjenester til at rejse fem måneder om året, og i 1914 blev han missionær.⁸⁵ I et ufærdigt lokalhistorisk manuskript kalder Jens C. Andersen ham "en stout skikkelse" og fortsætter, at han "også i åndelig henseende, stod fast på den gamle grund, forkyndelsen om synd og nåde, frelse og fortabelse, på vagt overfor, hvad der ville rokke ved eller forklejnne (xx)gen, dåben, retfærdiggørelsen af tro alene"⁸⁶ Ved Christensens død lagde Skjern Dagblad med følgende skudsmål vægt på hans virke som missionær: "Troels Christensen var en ypperlig Taler. Nogle vilde maaske kalde hans Forkyndelse ensidig, men hans Vidnesbyrd var altid klart og friskt og baaret frem med Djærvhed og Uforfærdethed". Ved jordefæerden var Skjerns præst S.N.S. Gundtoft den første i en lang række af Indremissionske talere. Han indledte med den præcise formulering: "Han havde været med til at gøre Skjern til det, den er".⁸⁷ Troels Christensens søn P. Ingolf Christensen har beskrevet sit barndomshjem som præget af indremissionske dyder som borbøn og tekstlæsning. Så meget mere bemærkelsesværdigt er det, at Christensen junior også kunne fortælle, at tømrermesteren insisterede på retten til en snaps til det hårde arbejde under opførelse af sluser og bro i Skjern Enge sidst i 1890'erne.⁸⁸

Der er lighedspunkter og forskelle mellem Matthias Klokkes og Troels Christensens livsbaner, der illustrerer karakteristiske kulturelle træk i deres to små byer efter 1900. Begge udnyttede tidens muligheder for at supplere deres positioner som håndværkermestre med en helt anden type anerkendelse, der opnåedes gennem varetagelse af, hvad man måske kunne kalde identitetspolitiske hverv. Men

forskellen er lige så iøjnefaldende og lige så væsentlig i sammenhængen. I Ringkøbings stabile sociale miljø var der ikke brug for en overordnet autoritet ovenfor og uden for byen selv. Ringkøbing og oplandets historie var i sig selv et moralsk gode og varetagelse af museets udvikling i sig selv en adgang til anerkendelse. I det unge Skjerns mere åbne sociale situation, hvor alle var indvandrere, og hvor borgerlig struktur eller hierarki ikke var nedarvet, måtte der mere til, noget fælles, som borgerne kunne samles om og gruppere sig i ideologi og hierarki omkring og for nogle imod. Indre Mission blev den primære organisation i denne sammenhæng (om end i samspil med de andre kristne vækkelser), og muligheden for at gå fra håndværksmester til åndelig eller kulturel autoritet gik gennem den.

*Tømrermester
og missionær
Troels Christensen.*

*Nygade i Skjern med
Troels Christensens hus
i den højre række.*

Afslutning

I ph.d.-afhandlingen fungerer denne række af personlige portrætter som perspektiv, uddybning og nuancering af forskellige undersøgelser af i hvilken grad, den gamle købstad blev formet af større og bredere økonomiske og geografiske forhold, og i hvilken grad byernes mennesker havde frihed og handlerum til at forme deres tilværelse og dermed deres byer. Ved dette punkt fortsætter afhandlingen med opsamlinger og samlet konklusion, men her i årbogen forlader vi Ringkøbing og Skjern omkring forrige århundredeskifte lige så abrupt, som vi gik i gang. Skulle der nu alligevel være nogle, der efter endt læsning får lyst til mere og dybere, kan jeg berolige. En ph.d.-afhandling er ikke en kriminalroman. Det ødelægger ikke plottet at starte med det, der er afhandlingens kapitel 14. Velkommen ombord.

Christian Ringskou kan kontaktes på cr@levendehistorie.dk

Noter

De følgende noter inkluderer en række henvisninger til materiale i museum og arkiv. Registraturer, der starter med tre bogstaver (RIM, SKJ eller RSM), henviser til Ringkøbing-Skjern Museums samlinger. Registraturer, der starter med A eller B, henviser til Ringkøbing Lokalhistoriske Arkivs samlinger.

1. *Ringkøbing Avis* 21/3 1895.
2. C.A. Clemmensen: *Etatsraad E. Møller – Den Vest- og Sønderjydske Kreditforenings Stifter*. København 1919, s. 9-28.
3. RIM9054X1; F.K. Erlang: *Den Vest- og Sønderjydske Kreditforening af Landejendomsbesiddere 1860 – 28. September – 1910*. Ringkøbing 1910, s. 23-27; 40-41; 70-75.
4. Erlang 1910, s. 23-27; Clemmensen, s. 29-37; Esbjørn Hiort: *Etatsråd E.M. Møller og hans efterslæggt*. Ringkøbing 1971, s. 20-26.
5. Erlang 1910, s. 58; Hiort, s. 29-33; Nekrologen i *Ringkøbing Avis* 21. marts 1895 er heller ikke uden en snert af antydning i retning af Møllers kreative risikovillighed.
6. Erlang 1910, s. 70.
7. Clemmensen; G. LaCour: *Aktieselskabet Ringkøbing Bank 1872-1922*. Ringkøbing 1922, s. 18; Hiort; Aleks Frøland: *Banken – Ringkøbing Bank*

- gennem 100 år*. København 1972, s. 14; Bent Karstoft Andresen: *Turisme på Ringkøbingegnen*. I: Henning Ringgaard (red.) *Land, by og landbobank – Ringkøbing Landbobank 1886-1986*. Ringkøbing 1986, (107-140) s. 109; Søren Jensen & Poul Osmundsen: *Sommerhuse i Søndervig – skur og arkitektur*. Ringkøbing 2010, s. 10-13 (aviscitatet s. 12).
8. LaCour, s. 30.
 9. A. Clausager: Skjernbrogaard og dens Beboere gennem 150 Aar. *Årbogen for Skjern og Omegn* 1961, (1-11) s. 8-10.
 10. Levnedsskildring i forbindelse med udnævnelse til Ridder af Dannebrog venligst stillet til rådighed af Per Vig; *Skjern Aarvog* 1929-30, s. 27-28; Clausager, s. 8-10; Sven Hersbøll: *Skjern Bank 1906-2006 – byen og dens mennesker – og deres bank*. Skjern 2006, s. 51.
 11. SKJ1140; J. Schoppe: *Skjern Sogns Spare- og Laanekasse 1875-1915*. Skjern 1915, s. 22; L. Petersen: *Gennem Seks Hundrede Aar af Skjern Sogns Historie*. Skjern 1927, s. 47; Erik Strandbygaard: *Kirkens nyere Inventar*. I: Erik Strand-bygaard (red.) *Udvidelsen og Restaureringen af Skjern Kirke ved 25 Aars Dagen for Indvielsen*. Skjern 1940, (68-71) s. 71; P. Ingolf Christensen: *Fra Skjernbrogård til Bredgade 38*. *Årbogen for Skjern* 1969, s. 1-9.
 12. Christensen 1969, s. 3.
 13. *Skjern Dagblad* 25. august 1930.
 14. *Ringkøbing Aarvog* 1941-42, s. 5.
 15. L. Mylius-Erichsen: *Danmarks Byer og deres Mænd VII – Ringkøbing og Omegn (Skjern, Tarm og Ulfborg)*. København 1901, s. 44.
 16. Senere både justitsråd og kommandør af Dannebrog. S. Rambusch: Erik Begtrup Holst 12. Oktober 1828-26. April 1907. *Hardsyssels Aarvog* 1908, (1-10) s. 1.
 17. RIM5070BC; RIM5693A1; *Ringkøbing Aarvog* 1928-29, s. 14.
 18. A207
 19. Rambusch, s. 3.
 20. RIM5693A1, Mylius-Erichsen, s. 53; *Ringkøbing Amts Avis* 29. april 1907; Rambusch, s. 1-10; LaCour, s. 7-19.
 21. Odd Fellow Ordenen, Loge Nr. 17: *Loge nr. 17 Steen Blicher I.O.O.F., Ringkøbing, 100 år – 2. september 1884-2. september 1984*. Skjern 1984, s. 5.
 22. Oplysninger stillet til rådighed af Odd Fellow, Ringkøbing; Odd Fellow Ordenen, Loge Nr. 17, s. 10-46; 68-69; Hans Christian Riis: Justitsråd, fysikus doktor med. Erik Begtrup Holst. I: Børge Sørensen, Anthon Grønborg & Lars Omer (red.) *Broderloge nr. 17 Steen Blicher – 1884 – 2. september – 2009*. Ansager 2009, (19-24) s. 19-22; Ole Koudal: *Odd Fellow Ordenen i Hardsyssel – en beskrivelse af ordenen og dens formal samt opstarten på de enkelte loger i området*. *Hardsyssels Årbog* 2009, (65-84) s. 68-70.
 23. *Ringkøbing Amts Avis* 1. maj 1907.

24. *Ringkjøbing Avis* 1. maj 1907.
25. Tage Heft: *Klitfolk – langs Vestkysten fra Skagen til Sønderho*. København 1941, s. 141; Bernhard Bennedsen: *En vestjysk by – dens mennesker og gader*. Ringkøbing 1978, s. 71-72; Annette Holm: *Gadenavne i Ringkøbing – og personerne bag*. Ringkøbing 2013, s. 20-23. Begivenheden måtte planlægges. Helt usædvanligt bragte *Ringkjøbing Amts Avis* 30. april 1907 en oversigt over hvilke dele af kirken, der var reserveret til honoratiores og organisationer.
26. *Ringkjøbing Avis* 30. april 1907.
27. *Ringkjøbing Aarbog* 1935-36, s. 12; 1941-42, s. 5-6; 1944.
28. J.I. Bøgner: Den danske skole. I: Carl Lindberg Nielsen (red.) *Ringkjøbing Købstads Historie*. Ringkøbing 1967, (262-280) s. 274; Poul Ellerbek: *Ringkøbing set fra Østergade – optegnelser om folk og begivenheder i 1800-tallet*. Redigeret og udgivet af Jens Aarup Jensen. Ringkøbing 1989, s. 62; Lone Hindø, Mogens Rud Hansen, Bit Kjeldsen, Karen Hindø, Jes Ebsen, Gunnar Hindø, Børge Hindø & Hans Wiese: *Husker du vor skoletid? – en krønike om Ringkøbing Skole*. Ringkøbing 2004, s. 30-31.
29. Mylius-Erichsen, s. 45; *Ringkjøbing Aarbog* 1928-29, s. 14; Heft, s. 141-42.
30. Johannes Smith: Ringkøbing før og dengang. *Ringkjøbing Aarbog* 1980 (genoptryk, første tryk angives ikke), (3-18) s. 16.
31. Kim Clausen: Skjern Vindmølle – fra stationsbymølle til museums-mølle. *FRAM – Fra Vestjyllands Museer* 1990, (71-84) s. 73-74; Jens Rahbek: *Albæk Møllegaard – og dens beboere gennem 7 generationer*. Skjern 1993, s. 29-30.
32. Clausen 1990, s. 74-77. Gasmotor eller dieselmotor – lokalhistorien har ikke helt enighed om denne detalje.
33. Leif Deleurand: Manuskript om Skjern Elværks historie, upubliceret, findes i Ringkøbing-Skjern Museums bibliotek, Skjern Sogn, småtryk.
34. N. Boel Graversen: *Strejftog gennem FASTER-Skjern Andelsmejeris historie 1885-1985*. Skjern 1985, s. 47-50.
35. Knud Thorkild Nielsen: Så vidt jeg husker ... Nogle erindringer fra min barndomsby Skjern – især de første skoleår. *Årbogen for Skjern* 1993, (9-13) s. 9.
36. RSM10577A1; P.J. Pedersen: Skjern By og Omegn. I: Nationalforlaget: *Jyske Byer og deres Mænd II*. København 1916, (3-38) s. 31; Petersen 1927, s. 48; *Skjern Aarbog* 1931-32, s. 26.
37. K.F.U.M. i Skjern: *K.F.U.M. i Skjern gennem 35 Aar – 1888 – den 3. Juni – 1923*. Skjern 1923, s. 26.
38. SKJ709X62; L. Petersen: *To Hundrede Aars Trosliv – af Skjern Sogns Historie*. København 1926, s. 105; L. Pedersen: *Udvidelsens Historie*. I: Erik Strandbygaard (red.) *Udvidelsen og Restaureringen af Skjern Kirke ved 25 Aars Dagen for Indvielsen*. Skjern 1940, (25-45) s. 27-28; Skjern Menighedsråd: *Udvidelsen og Restaureringen af Skjern Kirke – ved 25 Aars Dagen for Indvielsen*. Skjern 1940, s. 71.
39. *Skjern Aarbog* 1929-30, s. 26; Karen Lundblad: *Moster Mollys hus*. Skjern 2008, s. 14. Aktier i RSM10904A1 dokumenterer desuden engagement i Nørre Nissum Seminarium og Lem Missions- og Afholdshotel.
40. Fotos i RSM10904; Lundblad, s. 90-91.
41. *Skjern Dagblad* 30. juli 1932.
42. Alfred Sørensen: *Fra Vestjylland til Østsjælland – Erindringer fra Ringkjøbing, Holstebro, Køge, Ringsted og Næstvedegnen*. Særtryk af Ringkjøbing Amts Dagblad 1924, s. 7.
43. Ellerbek, s. 78.
44. Erlang 1910, s. 122-24; *Ringkjøbing Avis* 7. november 1911; LaCour, s. 20; J.I. Bøgner: *Ringkjøbing og Omegns Sparekasse 1844-1944*. Ringkøbing 1944, s. 114; Jørgen Antonsen: *Ringkjøbing Handelsforening 1874-1974*. Ringkøbing 1974, s. 37.
45. Erlang 1910, s. 122-24.
46. Mylius-Erichsen, s. 55-58; Esben Graugaard: *Iværksættere i tidlig nordvestjysk jernindustri. FRAM – Fra Ringkøbing Amts Museer* 1997, (89-109) s. 92-98.
47. RIM9043A1-14; A26; Bennedsen, s. 14; Jon Høgh: *Håndværk og industri*. I: Henning Ringgaard (red.) *Land, by og landbobank – Ringkjøbing Landbobank 1886-1986*. Ringkøbing 1986, (34-94) s. 49-50.
48. F.K. Erlang 1936a: *Ringkjøbing Haandværkerforening 1861 – 24. Februar – 1936*. Ringkøbing 1936, s. 128-29.
49. *Ringkjøbing Amts Avis* 4. december 1909; Erlang 1936a, s. 128-29.
50. Disse sidste oplysninger ifølge registreringstekst for B1888.
51. Odd Fellow Ordenen, Loge nr. 17, s. 7-9; Holm, s. 52.
52. Rigsarkivet: KK-23 3164: Protokol for valghandlinger for Ringkøbing købstad 1868-1937; A406-3; *Ringkjøbing Aarbog* 1930-31, s. 23; Erlang 1936a, s. 158; F.K. Erlang 1936b: *Ringkjøbing Landbobank gennem Halvtreds Aar 1886 1. Juli 1936*. Ringkøbing 1936, s. 89-90; *Ringkjøbing Aarbog* 1937-38, s. 24.
53. *Ringkjøbing Amts Dagblad* 3. november 1941.
54. Udklip i A406-3.
55. LaCour, s. 7-17.
56. Erlang 1936a, s. 75, 90.
57. Petersen 1927, s. 49.
58. Deleurand; Schoppe, s. 21-22; 27; P.J. Pedersen, s. 10; 33; *Skjern Dagblad* 31. maj 1946; Kim Clausen: *Skjern – gadebilleder før og nu*. Skjern 1983, s. 44-48.
59. *Skjern Dagblad* 4. juni 1946.

60. RIM5729; RSM10621A1; Mylius-Erichsen, s. 51; Carl Lindberg Nielsen: *Ringkjøbing Købstads Historie*. Ringkjøbing 1967, s. 122; Egon Heldgaard, B. Sig Jensen & J. Aarup Jensen: *Gamle fabrikker i Ringkjøbing 1 – tobak – papir*. Ringkjøbing 1985, s. 12-30; Høgh, s. 44-45.
61. Andr. K. Jensen: *Ringkjøbing By og Varde By. Danske Byer og deres Mænd IX*. Aarhus 1917, s. 51; Erlang 1936a, s. 149.
62. A44; A376; A651; *Ringkjøbing Amts Avis* 23. december 1898; LaCour, s. 40; Ringkjøbing Handelsforening: *Ringkjøbing Handelsforening 1874-1924*. Ringkjøbing 1924; Erlang 1936a, s. 149; Odd Fellow Ordenen, Loge nr. 17, s. 7.
63. Per Hauge Mortensen: *Fra Buch til Bank – Ringkjøbing Banks ejendom på Ringkjøbing Torv og de mennesker, som har boet der*. Ringkjøbing 1997, s. 41-45.
64. A454 (en mulig, men unavngiven reference til Ole Glistrup); Mortensen, s. 44.
65. *Ringkjøbing Amts Dagblad* 10. september 1956.
66. Andr. K. Jensen, s. 40; Erlang 1936b, s. 90; Ringkjøbing Aarbog 1955-56, s. 25; Mortensen, s. 47; Jensen & Osmundsen, s. 30-33.
67. Andr. K. Jensen, s. 51-52.
68. RSM10915A1; Erlang 1936a, s. 155-56; Høgh, s. 61-62.
69. RSM10915A1; Jørgen Jørgensen: *Bogen om Ringkjøbing og Holmslands Klit gennem 150 år*. Ringkjøbing 1957, s. 46-47.
70. Erlang 1936a, s. 156.
71. Christian Ringskou: Købstaden og den nye by – Ringkjøbing og Skjern ved kommunalvalget i 1917. *Siden Saxo* 2017:4, (22-33) s. 30-31.
72. Moe-navnet har en kraftig klang i Indre Missions historie. Otto i Skjern sad i bestyrelsen i næsten 50 år, og han var bror til den kendte "Harbøre-Moe", Carl Moe, der som præst i det barske sogn mellem hav og fjord i 1893 gjorde sig bemærket ved at tale Guds straf og evig fortabelse over ikke-vakte druknede fiskere, og som i perioden 1915-27 var formand for Indre Mission. En anden bror, Frederik, var indremissionær. Mylius-Erichsen, s. 68; Axel Fr. Moe: *Præsten Otto F. Moe – ved hans ældste Søn*. København 1933, s. 8-9; Henning Ringgaard Lauridsen: *Folk i bevægelse – folkelig vækkelse, politik og andelsfællesskab i Nordvestjylland*. Struer 1986, s. 151; 152; 161; opslag i *Dansk Biografisk Leksikon*.
73. Petersen 1926, s. 103.
74. Petersen 1926, s. 108-09.
75. K.F.U.M. i Skjern, s. 3. Se desuden *Aarbogen for Skjern og Omegn* 1944, s. 4; 1951, s. 3.
76. Citeret efter Hersbøll, s. 42.
77. RIM9043A1-74.
78. RSM10565.
79. A44; A342; Alfred Sørensen: *Minder fra det gamle Ringkjøbing*. Særtryk af Ringkjøbing Amts Dagblad 1923, s. 108; 112; Erlang 1936a, s. 142-43; Jørgensen, s. 98-99.
80. A406-3; *Ringkjøbing Amts Dagblad* 15. november 1941; 12. november 1956; Jens Aarup Jensen: *100 år Ringkjøbing Museum 1908-2008*. Ringkjøbing 2008, s. 3-7.
81. *Ringkjøbing Aarbog* 1929-30, s. 7-12.
82. Heft, s. 137.
83. *Ringkjøbing Amts Dagblad* 19. november 1941.
84. SKJ709X62; RSM10577A1; Ingolf Christensen: *Gamle Skjern-Haandværkere II. Aarbogen for Skjern og Omegn* 1944, (13-20) s. 18-20; Clausen 1983, s. 26; 66-67; K.T. Nielsen & H.B. Rønne: *Af Skjern Haandværker- og Industriforenings 100 aarige Historie 1884-1984*. Skjern 1984, s. 13; 18; 77.
85. Petersen 1926, s. 105; Jens C. Andersen: Indre Mission i Skjern gennem 70 år. *Indre Missions Tidende* Årg. 105 (1958):46, s. 576-77.
86. SKJ709X62.
87. *Skjern Dagblad* 4. og 10. september 1936.
88. SKJ8X44; Christensen 1944, s. 20.